

Кокарева М. В. Генезис художнього сприймання студентами твору живопису / М. В. Кокарева // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2013. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 16. – С. 189-197.

УДК 159.954:75-057.875

М. В. Кокарева (м. Київ)

ГЕНЕЗИС ХУДОЖНЬОГО СПРИЙМАННЯ СТУДЕНТАМИ ТВОРУ ЖИВОПИСУ

У статті представлені результати дослідження сприймання студентами художніх характеристик картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал». Аналізується генезис сприймання картини, який проявляється у зміні оцінок студентами художності твору, у впливі цих оцінок на загальне враження від картини та їх зв'язку з творчими характеристиками особистості студентів.

Ключові слова: *сприймання, творчість, художність картини, художнє сприймання, генезис сприймання.*

Постановка проблеми. Результат сприймання картини значною мірою обумовлюється художніми особливостями самого твору, але у той же час, при взаємодії зі сприймаючим, відбуваються певні активні перетворення художнього образу, на що звертають увагу ряд дослідників, визначаючи цю особливість як творчий характер сприймання. Тому набуває суттєвого значення дослідження сприймання художніх ознак картини та його зв'язку з особистісними творчими характеристиками студентів.

Вихідні передумови. Значну кількість психологічних досліджень присвячено вивченню проблеми сприймання, розуміння та переживання змісту творів мистецтва (Арнхейм Р., Брунер Дж., Волков М. М., Виготський Л. С., Дорфман Л. Я., Знаков В. В., Леонт'єв Д. О., Мейлах Б. С., Петренко В. Ф., Якобсон П. М. та ін.). У багатьох з них сприймання творів мистецтва пов'язують з творчістю. Існують такі погляди стосовно того, у чому полягає творчий, активний характер сприймання живопису: в утворенні зв'язків між різними елементами художнього образу (М. М. Волков), у створенні візуальних моделей шляхом вивчення об'єкта, його візуальної оцінки, відбору суттєвих рис, співставлення їх зі слідами пам'яті, аналізу та організації у цілісний візуальний образ (Р. Арнхейм), у розкритті значення та адекватній інтерпретації сприйнятого (С. Л. Рубінштейн), у зустрічній діяльності свідомості по переробці та переструктуруванню твору (Д. О. Леонт'єв, В. Ф. Асмус), у створенні уявлюваного об'єкта (Х. Хьогс), у співпереживанні як емоційному відгуку потреби реципієнта на художній твір (В. Б. Блок) та ін. [2].

Але все ж таки результат сприймання живопису значною мірою обумовлений особливостями самого твору. Художник організовує матеріал таким чином, щоб передати певний зміст, розкрити певну сторону дійсності, і відповідно створює певну програму сприймання твору.

Тому, видається необхідним дослідження сприймання творів живопису з урахуванням як особливостей кожної картини, так і творчих проявів особистості сприймаючого.

Метою цієї статі є визначення проявів генезису сприймання художніх ознак твору живопису.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося у наших попередніх публікаціях, зокрема у [2], задля врахування особливостей твору при

дослідженні сприймання творів живопису розроблено перелік характеристик живопису, за якими можна визначити художність картини. На основі цих характеристик розроблено опитувальник «Оцінка художності картини». Перелік завдань для оцінки художності картини: 1) художній образ розкриває абстрактне поняття чи ідею; 2) кольорова гама картини дуже приємна; 3) усе, що зображено на картині, знаходиться на своїх місцях; 4) зображене на картині можна тлумачити по-різному; 5) сюжет передбачає передісторію та розвиток подій в майбутньому; 6) сюжет цієї картини незвичний, оригінальний; 7) картина виглядає цілісною, на ній немає зайвих або відсутніх деталей; 8) сюжет цієї картини мене здивував; 9) мене дивує, яким чином автору вдалося досягти подібного результату; 10) щоб зрозуміти ідею твору, треба замислитися; 11) контраст між компонентами художнього образу посилює враження від картини; 12) я задоволений(на), що побачив(ла) цю картину саме зараз; 13) картина дуже добре передає настрій; 14) мені дуже цікаво як буде розвиватися сюжет в майбутньому і що йому передувало; 15) картина здатна привернути увагу; 16) кольори підібрані дуже вдало; 17) ця картина допомогла мені знайти відповідь на важливе питання; 18) картина викликає у мене сильні переживання; 19) зображене на картині виглядає реалістичним; 20) на картину хочеться довго дивитися; 20) зображене на картині виглядає живим, рухливим; 21) сюжет картини нагадує мені про те, що зі мною відбувалося раніше; 22) якщо додати або забрати з картини який-небудь елемент, смисл твору суттєво зміниться або зовсім зникне; 23) зображення виглядає об'ємним; 24) коли дивлюся на картину, відчуваю себе учасником подій; 25) в цілому картина мені сподобалася; 26) хоча сцена і небуденна, але виглядає досить реальною; 27) елементи твору підібрані дуже вдало та передають певний смисл; 29) мене вражає поєднання в художньому образі протилежних по суті об'єктів/явищ; 30) поєднання об'єктів на картині виглядає незвичним.

За цими запитаннями визначається суб'єктивна оцінка студентами ступеня прояву таких художніх ознак у картині: оцінка настрою, який виражає картина (13, 18); оцінка візуальної привабливості твору (15, 20); оцінка композиції картини (3, 7, 23); оцінка кольорової гами картини (2, 16); оцінка професійності художника (3, 19, 21, 24); оцінка творчого підходу художника (6, 8, 11, 27, 28, 29, 30); оцінка багатозначності художнього образу (1, 4, 5, 10, 14); оцінка актуальності картини (12, 17, 22, 25); оцінка загального враження від картини (26).

Досліджуваним було запропоновано оцінити художність репродукції картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал». Для цього твору властиве поєднання неповторної точності та реалістичності зображення, романтизму художнього образу та напруженості сюжету, в єдине ціле. Одним із принципів романтизму є вираження емоцій через колір. Академічність зображення, властива митцю, проявляється на картині у чітко вивірених композиції, побудованій за законом «золотого поділу» та ретельно прописаних деталях. Особливістю «штормових» образів І. К. Айвазовського є те, що серед густих хмар завжди видніється сонце. «Воно вперто розриває заслону хмар і водяного пилу, обіцяючи ясний день і рятівне заспокоєння стихії» [7, с. 19]. Саме це поєднання створює неповторне враження від твору.

Вивчення сприймання кожної картини окремо видається більш доречним через те, що сприймання художніх ознак кожного твору студентами стосується саме цього твору, у його своєрідності та

неповторності. Будь-які узагальнення, об'єднання творів у групи, на наш погляд, може призвести до втрати точності одержаних результатів.

Оцінка художності картини хоч і потребує творчого підходу, у самих оцінках творчість не проявляється. Врахування творчості при сприйманні творів живопису передбачає виявлення зв'язку творчих характеристик особистості студентів з їх оцінками художності картини. У психології творчість визначають як створення чогось суб'єктивно нового. Як зазначає В. О. Моляко, «у психологічному аспекті під творчістю необхідно розуміти процес створення, відкриття чогось нового, раніше для даного конкретного суб'єкта невідомого» [1, с. 52]. Кожна людина у процесі свого розвитку створює та відкриває для себе щось нове, навіть у буденному житті. Отже творчість з психологічної точки зору досяжна кожному.

Для визначення рівня прояву творчості студентів ми обрали опитувальник особистісних творчих характеристик Вільямса, модифікований О. Є. Туник [5], який дозволяє визначити такі особливості творчої особистості: ризикованість (Р), допитливість (Д), складність (комплексність) (С) та уяву (У). Також оцінюється сумарна оцінка за методикою.

Дослідження проводилося на базі Київського педагогічного університету імені Б.Д. Грінченка. Вибірку склали 46 студентів другого та третього років навчання спеціальностей «Практична психологія» та «Соціальна педагогіка», які взяли участь у дослідженні двічі. Серед них 42 особи жіночої та 4 особи чоловічої статі, середній вік досліджуваних 19,3 років. Тривалість проміжку між першим та другим зрізом складала три місяці. Задля активізації змін у художньому сприйнятті студентами творів живопису застосовувався адаптований нами фрагмент творчого тренінгу КАРУС.

Генезис досліджуваних параметрів може оцінюватися як за зміною ступеня прояву цих параметрів, так і за допомогою аналізу зміни зв'язків між досліджуваними показниками. Розглядати у психологічних дослідженнях зв'язки між різними параметрами індивідуальності як характеристику розвитку індивідуальних властивостей запропонував В. С. Мерлін [4]. У рамках системного підходу в психології система статистично пов'язаних між собою індивідуальних проявів розглядається як системокомплекс певної індивідуальної властивості. В. С. Мерлін встановив, що ці системокомплекси утворюються у процесі розвитку індивідуальності, а склад системокомплексів змінюється з віком. Дослідник визначив такі три аспекти розвитку індивідуальних властивостей:

1. У процесі розвитку складаються системокомплекси проявів, які характеризують окремі властивості особистості. У цьому відображається становлення індивідуальних властивостей. Зміна системокомплексів у онтогенезі характеризує процес розвитку індивідуальних властивостей.

2. Розвиток індивідуальних властивостей полягає у зміні інтенсивності та частоти їх прояву.

3. Віковий розвиток індивідуальності полягає у виникненні нових зв'язків між індивідуальними властивостями [4, с. 142].

Спираючись на визначені В. С. Мерліним у рамках системного підходу аспекти розвитку індивідуальних властивостей, генезис сприймання твору буде досліджуватися як за змінами у оцінках студентами художності картини, так і за зміною зв'язків між оцінками тих художніх ознак, які впливають на загальне враження від картини та творчими проявами особистості студентів.

Виявлення наявності суттєвих змін у оцінках студентами рівня прояву художніх ознак у картині у другому зрізі, порівняно з першими, здійснювалося за допомогою t-критерій Стьюдента та непараметричного критерію Т-Вілксона.

Суттєві відмінності у оцінках студентами картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» у другому зрізі, порівняно з першим, виявлено за такими показниками: багатозначність художнього образу $t=2,48$ ($p \leq 0,05$), загальне враження $t=3,19$ ($p \leq 0,01$) та художність $t=2,25$ ($p \leq 0,05$) картини. Результати розрахунків представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняння середніх значень оцінок студентами художності картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» у першому та другому зрізі за t-критерієм Стьюдента

	Художні ознаки картини									
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	X
X ₁	2	2,4	2,2	3,3	2,6	1,3	1,7	-1,3	3,5	1,6
X ₂	1,8	1,9	1,8	3	2	1	1,1	-0,9	2,2	1,2
t	0,53	1,65	1,54	0,98	1,67	1,32	2,48**	1,4	3,19***	2,25**

Примітка. X₁ – середнє значення у першому зрізі у балах від -5 до 5, X₂ – середнє значення у другому зрізі у балах від -5 до 5, t – критерій Стьюдента, А – оцінка настрою, який виражає картина, В – оцінка візуальної привабливості, С – оцінка композиції картини, D – оцінка кольорової гами, Е – оцінка професійності художника, F – оцінка творчого підходу художника, G – оцінка багатозначності художнього образу, H – оцінка актуальності твору, I – оцінка загального враження від картини, X – загальний показник художності, * – $p \leq 0,1$, ** – $p \leq 0,05$, *** – $p \leq 0,01$.

Отже, за результатами проведеного аналізу емпіричних даних, можна визначити, що генезис сприймання студентами художності картини характеризується стійкістю / мінливістю оцінки студентами ступеня прояву ознак художності у картині.

На найбільш узагальненому та недиференційованому рівні результат сприймання картини виражається у тому, чи сподобалася вона взагалі. Таке загальне ставлення до твору не є специфічною ознакою художності картини і властиве як експертам з оцінки живопису, так і звичайним глядачам. Але різниця все ж таки є, і полягає вона в тому, що мистецтвознавець у своєму ставленні до твору більшою мірою керується критерієм художності, та за необхідності може своє загальне враження охарактеризувати, назвати його причини. Залежність загального враження від художності картини визначає сприймання картини саме як художнього твору. Як зазначає Б. С. Мейлах, «Активне, цілісне, системне сприймання на найвищому ступені – це сприймання твору у багатстві його змісту і форми. За своїм рівнем воно наближається певною мірою до професійної критичної оцінки твору, хоча й не передбачається такої спеціальної установки» [2, с. 21].

Виявлення тих ознак картини, оцінка ступеня прояву яких впливає на загальне враження студентів від твору та сили цього впливу можливе за допомогою методу множинного регресійного аналізу. Цей метод полягає у побудові рівняння регресії, яке описує вплив групи факторів на результуючу ознаку та дає можливість встановити, які художні ознаки враховуються студентами при формуванні загального враження від картини.

З метою співставлення одержаних у першому та другому зрізі результатів розрахунків та їх візуалізації побудовано діаграми, які відображають пропорційне співвідношення художніх ознак, оцінка

студентами яких впливає на загальне враження від запропонованих репродукцій картин.

Вплив оцінок студентами художності картин на загальне враження від них сам по собі показав ті характеристики картини, які досліджувані враховують при формуванні загального враження від неї. Сприймання студентами картини саме як художнього твору визначається за кількістю врахованих у рівнянні художніх ознак та величиною коефіцієнту детермінації. У психологічному ж плані важливим також є показник узгодженості цих показників з особистісними творчими характеристиками студентів. На рис. 1. представлено діаграму пропорційного співвідношення оцінки студентами художніх ознак у загальному враженні від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» у першому зрізі.

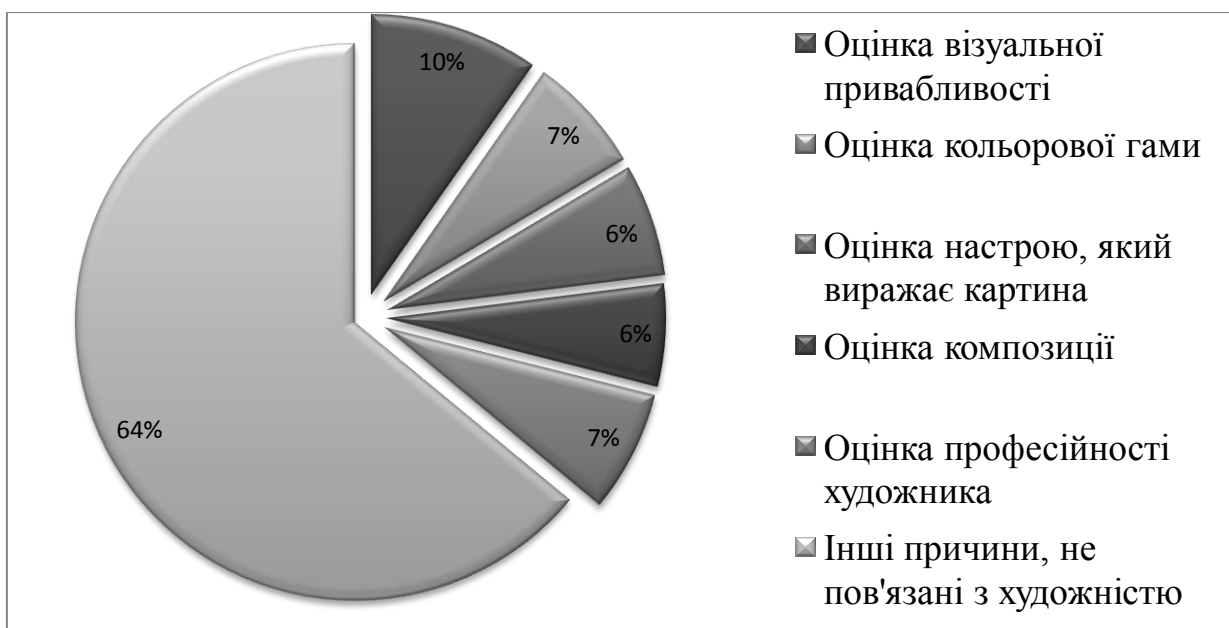

Рис. 1. Співвідношення оцінки студентами художніх ознак у загальному враженні від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» у першому зрізі

У відповідності з нашими даними, у першому зрізі значущий вплив на загальне враження студентів від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» здійснює оцінка таких параметрів картини: візуальна привабливість (В), кольорова гама (D), настроїв, який виражає картина (А), композиція (С) та професійність художника (Е). Ця модель описує лише 36% загальної дисперсії. Інші ж 64% дисперсії обумовлено іншими причинами, не пов'язаними з оцінкою студентами художності картини. Значущий вплив на загальне враження мають ті показники, які більшою мірою стосуються формальних параметрів картини. Візуальна привабливість, яка є досить поверховою характеристикою картини, робить найбільший внесок у загальне враження від неї. Варто звернути увагу на те, що показник «професійність художника» у рівнянні знаходиться зі знаком «-», а отже оцінка студентами реалістичності зображення та застосування художником оригінальних прийомів зображення негативно впливає на загальне враження від картини. Такий результат є досить дивним, тому що однією з характерних рис живопису І. Айвазовського є реалістичність зображення моря та промальовування найменших деталей, завдяки чому морські пейзажі виглядають живими та об'ємними.

Іншими словами, чи подобається картина студентам на 36% визначається оцінкою її візуальної привабливості, приємності та гармонійності кольорової гама, настрою, який вона виражає, цілісності та гармонійності композиції, реалістичності зображення та застосування художником оригінальних прийомів зображення.

Розглянемо тепер множинні зв'язки оцінки показників художності, які враховуються студентами при формуванні загального враження від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» з їх творчими характеристиками, визначені методом множинної кореляції (табл. 2).

Таблиця 2

Коефіцієнти множинної кореляції (R) оцінки показників художності, що впливають на загальне враження від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал», з творчими проявами особистості студентів у першому зрізі

	Художні ознаки картини					
	А	В	С	Д	Е	І
R	0,19	0,25	0,25	0,26	0,3	0,18
p	0,82	0,61	0,61	0,58	0,4	0,85

Примітка. R – коефіцієнт множинної кореляції, p – похибка; А – оцінка настрою, що виражає картина, В – оцінка візуальної привабливості твору, С – оцінка композиції картини, Д – оцінка кольорової гама, Е – оцінка професійності художника, І – оцінка загального враження від картини.

У першому зрізі зв'язки оцінки художніх ознак картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» з особистісними творчими характеристиками студентів досліджуваної вибірки досить незначні. Найменше пов'язане з творчістю загальне враження студентів від картини та оцінка настрою, який виражає картина. Отже, оцінки цих показників найменше узгоджені з особистісними творчими характеристиками студентів при сприйманні картини.

Діаграма співвідношення оцінки студентами художніх ознак у загальному враженні від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» у другому зрізі представлена на рис. 2.

Характерно, що у другому зрізі значущий вплив на загальне враження студентів від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» здійснює оцінка таких параметрів: візуальна привабливість (В), кольорова гама (D), багатозначність художнього образу (G) та настроїв, який виражає картина (А). Коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 0,52, а отже, ця модель описує 52% загальної дисперсії. Відповідно, інші 48% дисперсії обумовлено іншими причинами. Іншими словами, чи подобається картина студентам на 52% залежить від оцінки її візуальної привабливості, приємності та гармонійності кольорової гама, багатозначності художнього образу та настрою, який вона виражає.

Порівняно з першим зрізом, коефіцієнт детермінації значно збільшився, а отже, досліджувані у своїх оцінках більшою мірою керуються тими параметрами картини, які характеризують її саме як художній твір. Найсуттєвіше все ж впливає візуальна привабливість картини, також враховуються (як і у попередніх розрахунках) кольорова гама та настроїв, який виражає картина. У першому зрізі всі параметри моделі стосувалися переважно формальних характеристик твору, а саме якість зображення,

гармонійність організації елементів художнього образу на площині, колір та ін., тоді як у другому зрізі значущий вплив на загальне враження від твору здійснює також і оцінка багатозначності художнього образу.

Рис. 2. Співвідношення оцінки студентами художніх ознак у загальному враженні від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» у другому зрізі

Розглянемо тепер множинні лінійні зв'язки оцінки художніх ознак, які впливають на загальне враження від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал», з творчими проявами особистості студентів у другому зрізі (табл. 3).

Таблиця 3

Коефіцієнти множинної кореляції (R) оцінки показників художності, що впливають на загальне враження від картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» з творчими проявами особистості студентів у другому зрізі

	Художні ознаки картини				
	A	B	D	G	I
R	0,5	0,24	0,25	0,54	0,49
p	0,02	0,66	0,61	0,01	0,02

Примітка. R – коефіцієнт множинної регресії, p – похибка; A – оцінка настрою, що виражає картина, B – оцінка візуальної привабливості, D – оцінка кольорової гами, G – оцінка багатозначності художнього образу, I – оцінка загального враження від картини.

У другому зрізі спостерігається збільшення зв'язків оцінки художніх ознак, що впливають на загальне враження від картини з особистісними творчими характеристиками студентів. А саме, збільшився зв'язок оцінок студентами настрою, який виражає картина, який навіть досягає рівня статистичної значущості 98% (на відміну від попередніх 18%). Також збільшився зв'язок загального враження від картини з творчістю. Статистична значущість досягає теж 98% (на відміну від попередніх 15%). Крім того, оцінка багатозначності художнього образу також має суттєвий зв'язок з творчістю студентів (значущість 99%). Зв'язок оцінок студентами кольорової гами та візуальної привабливості картини з творчістю практично не змінився.

А отже, стосовно сприймання студентами картини І. Айвазовського «Дев'ятий вал» у першому та другому зрізі спостерігається позитивна динаміка у бік збільшення зв'язку між оцінками художності картини та творчими характеристиками особистості студентів.

Такі особистісні творчі характеристики, як ризикованість, допитливість, складність та уява визначають готовність студентів до проявів власної творчості при сприйманні картин. Тому їх узгодженість з оцінкою художніх ознак дозволяє сприймати картину творчо, та у той же час, не відірвано від властивих їм характеристик.

Ризикованість дозволяє сприймати оригінальні прийоми художника, відмовлятися від стереотипів, приймати хід думок митця, при оцінці художності картини керуватися більшою мірою власними враженнями, ніж загальноприйнятими думками. Допитливість створює умови для зацікавленості картиною, пошуку незрозумілого, суперечливого. Складність дозволяє більш глибоко розібратися у тонкощах творчого задуму художника. Уява реалізується при сприйманні картини у розумінні умовності художнього образу, у створенні різних аналогій, здатності уявити себе учасником подій, зображених на картині. Тому, чим більший зв'язок між оцінкою художніх ознак картини та особистісними творчими характеристиками студентів, тим більш гармонійним є сприйняття картини.

Висновки. За результатами дослідження визначено такі прояви генезису сприймання студентами художніх ознак картини:

○ Генезис сприймання характеризується стійкістю / мінливістю оцінки студентами ступеня прояву ознак художності у картині, що виявляється у зниженні деяких оцінок студентами художності картини у другому зрізі, порівняно з першим.

○ Підвищення обумовленості загального враження від картини оцінкою її художності, що проявляється у збільшенні кількості художніх ознак картини, які впливають на загальне враження від неї та сили цього впливу. Зазначений показник характеризує сприймання студентами картини саме як художнього твору.

○ Посилення множинного зв'язку оцінки художніх ознак картини з творчими характеристиками особистості студентів. Отже, зв'язок оцінки художності картини з особистісними творчими характеристиками студентів можна визначити як особливість сприймання живопису, яка проявляється в узгодженості / конфліктності між цими показниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кульчицкая Е. И.* Сирень одаренности в саду творчества / Е. И. Кульчицкая, В. О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
2. *Кокарева М. В.* Генезис сприймання студентами художніх ознак твору сучасного живопису / М. В. Кокарева // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К: Видавництво «Фенікс», 2011. – Т. 12. Психологія творчості. – Випуск 13. – С. 222–229.
3. *Мейлах Б. С.* Художественное восприятие как научная проблема / Художественное восприятие. Сборник I // под ред. Б. С. Мейлаха. – М., 1971.
4. *Мерлин В. С.* Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. – М.: Педагогика, 1986. – 256 с.
5. *Туник Е. Е.* Модифицированные креативные тесты Вильямса / Е. Е. Туник. – СПб. : Речь, 2003. – 96 с.
6. *Энциклопедия импрессионизма* / Под ред. М. Серюллы, А. Серюллы. – М. : Республика, 2005. – 395 с.

7. 50 художников. Шедевры русской живописи – Вып. 2. – К., 2010.

Кокарева М. В. ГЕНЕЗИС ВОСПРИЯТИЯ СТУДЕНТАМИ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРИЗНАКОВ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЖИВОПИСИ

В статье представлены результаты исследования восприятия студентами художественных характеристик картины И. Айвазовского «Девятый вал». Анализируется генезис восприятия картины, который проявляется в изменении оценок студентами художественности произведения, влиянии этих оценок на общее впечатление от картины и их связи с творческими характеристиками личности студентов.

Ключевые слова: *восприятие, творчество, художественность картины, художественное восприятие, генезис восприятия.*

Kokareva M. GENESIS OF ARTISTIC PERCEPTION OF A PAINTING BY STUDENTS

Article provides the results of the research of a painting perception by students. The dynamics in perception of painting, that displays in the changes of artistry appreciation, its influence on the general impression of painting and their correlation with creativity of students, is analyzed.

Keywords: *perception, creation, artistic painting, artistic perception, genesis of perception.*